

Bonyhay Benjámín emlékezete

Bonyhay Benjámín, akire most halála 100. évfordulója okán emlékezünk, bár sokan ismerték szerte e hazában, nem vívott ki országos nevet magának. Nem volt vezéregyénisége sem a költészetnek, sem a tudománynak, sem a politikának. Március szelleméhez is csak úgy tapad az utókor tudatában, mint a „szabadság és a hazaszeretet szent örületében” izzó nagy poéta: Petőfi öregedő barátja, jóllehet a II. számú őrsereg kapitányaként — *Túri Dániel* református lelkész társaságában — a mezőberényi önkéntesek élén, mint a Békés megyei II. zászlóalj 4. századának vezetője, maga is részt vett a becskerei táborozáson.

Fennmaradt irodalmi művei igazolják: embernek volt nagyobb, nem politikusnak vagy költőnek. Írásainak hatóereje, eszméinek sugárköre nem terjedt túl messzire. Tehetsége és embersége — akár a parányi lámpa — csak kis körben világított, sőt lángját még a nagy történelmi sorsfordulók: 1848, 1867 sem igen erősítették fel. Olyan volt, mint a szelíd pásztortűz, amely mellett kevesen melegegnek, és csak néhány halandónak mutat biztonságos tájékozódást és irányt az élet összekuszált útjai és tekervényes ösvényei között.

Jól ismerte egyénisége korlátait, és beírta ennyivel. Az 1859-es protestáns pápens elleni tiltakozásától eltekintve, talán nem is volt soha érlelő kovása a „zajtalanul és félelmesen” érő időnek. Megelégedett azzal, hogy szűkebb körének, közvetlen környezetének az útmutatója, morális tanácsadója legyen. Sohasem a gyökeres forradalmi átalakulás lehetőségein, hanem az adott viszonyok közötti megmaradás, a társadalmi nyugalom és béke megőrzésének a mikéntjén fáradozott és töprengett. Reálpolitikus volt, nem forradalmár. Nem tüzelt mindent eldöntő ádáz harcra, inkább józanságra intett a leglázásabb napokban is. Az először 1848-ban megjelent s 4 kiadást megért *Népiskolai jutalomkönyvében* például ilyen „tapasztalati mondásokat” találunk:

Szabálynak kell lenni minden jó embernél,
Hogy „sovány egyezség jobb a kövér pernél”;

vagy:

Mások példájából okos ember tanul,
Jaj annak!, ki mindig maga kárán okul;

vagy:

Nagy bünt követ el a másokat ámitó,
A békén levőket összeháborító;

vagy:

Ne nyújtózzál tovább, mint a takaró ér,
Az az okos ember, ki bőrében megfér;

vagy:

Lélek tisztasága, erkölcs szelidsége
Halandó embernek legszebb ékessége.

S még sokáig lehetne sorolni ezeket a megalkuvásra intő, csendes életre nevelő apolitikus erkölcsi tanácsokat. Nagyon lehangoló, korszerűtlen bölcsességek voltak ezek 1848-ban. Még hírmondónak sem akadt közöttük egy sem, amelynek erejét Petőfi lelke vagy március tüze szította volna. A paraszti józanságot, a felelősségrevonástól megóvó langymeleg magatartást, a kivárást, a patópálos mozdulatlanságot javallották a „lélek tisztasága, erkölcs szelidsége” jegyében. Talán-talán egy kicsit a mezőberényi paraszttmozgalom hevének és erejének a gyöngítése érdekében is. Arra tanítottak:

Tanuld meg az élet legfőbb bölcsességét,
Amihez fogsz, mindég gondold meg a végét — vagyis maradj

veszteg, ne csinálj semmit elhamarkodottan, Hübele Balázs módjára, ne légy se a változó hangulatok, se a divatos eszmék és áramlatok, se a lázító forradalmi ideálok és teóriák rabja. „A sovány egyezség jobb a kövér pernél.”

A politikát főúri családok történelmi előjogának és passziójának — hazafias kötelességének? — tartva, még a negyvenes évek vége felé sem érezte, hogy „kizökkent az idő”, pedig a reformkori országgyűlések egészséges demokratikus szelleme, haladó tendenciái nagyon is sokat sejtettek már. Nem érzékelte a hangyaszorgalmú évtizedek lázas honépitő munkáján örvendezve, hogy „a század viselős, születni fognak nagyszerű napok, élet-halálnak vészes napjai”, amelyekre mindenkinek, így természetesen neki is, emberi kötelessége, hogy okosan és jól felkészüljön, s tudja, hol a helye. Nem kísérté éber figyelemmel a nemzetközi politikai fejlemények vészesen sűrűsödő forradalmi eseményeit, ennél fogva a csalóka csendben nem is hallotta ki az elnyomottak emberjogot követelő egyre harsányabb himnuszát: „Legyünk rabokból ismét emberek!” Vidéki elszigeteltségében, a feudális társadalmi formába beleszokva és mélyen beleágyazódva, nem hitt a hűbéri társadalom, a feudalizmus megdönthetőségében, így aztán azt sem fogta fel tisztán, mennyire igaz, amit *Vörösmarty Szózata* sugallt: hogy ti. a magyar szabadság ügye nem lehet független a népek hazája

nagyvilág új életet, új társadalmi berendezkedést teremteni akaró nagy ügyétől. Csak azzal törődött, hogy „ember maradjon mindig, minden körülményben”.

Füzesgyarmaton született 1805. október 17-én, hol apja: *Sándor* 1790 és 1818 között a helység református egyházközségének érdemes lelkipásztora, „egyzersmind a Nagykunsgai Egyházi Vidék-nek (egyházmegyének) esperese” volt. Buzgó munkása lévén eklézsiájának, „működése alatt épült fel az új templom és a torony, nemkülönben a mostani parochia és a tul a gáti leány iskola”, ahogy ezt *Gacsári István* pompás *Füzesgyarmat krónikájában* olvashatjuk. Anyja, a korán elhunyt *Kádár István* nótáriusnak — „a helységben megtelepedett hivatalbéli emberek familiája törzsökének” második leánya: *Julianna* révén jegyzőkkel, uradalmi kasznárokkal és azok családjával került közvetlen rokonságba. Egyik nagynénjének a férje: *Kozák György* Mezőberénybe jött jegyzőnek, s itt is halt meg. Mint jellemző tény, hadd említsük meg, hogy a már gimnáziummal bíró, háromnyelvű településnek akkora volt a vonzóereje, hogy nemcsak ők, hanem például az a *Hati Sándor* is Füzesgyarmatról települt át ide, s állt a *Wenckheim* család szolgálatába, aki mint a gazdaság kasznárja, közvetlenül tapasztalhatta, milyen elementáris erejű a földesúri túlkapások ellen lázadó népnek, a „szabadságnak vakon örvendő” mezőberényi földfoglalóknak jogos felháborodása és vad indulata.

A Bonyhay ősök között több tollforgató akadt. Legnagyobb méltóságra kétségkívül a marosvásárhelyi parókia egykori lelkésze: *Bonyhai Simon György* erdélyi püspök emelkedett, akinek 1735—1745-ig három temetési beszéde jelent meg Kolozsvárott. Valószínűleg az ő emléke előtt tisztelgett, amikor egy időben ő is használta a *Simon Bonyhay* nevet. Ismerősként maradt ránk *Bonyhai György* küküllővári esperes neve is, aki az Európa-szerte méltán híres tudós kollégiumi tanárt, a sokoldalú munkásságot kifejtő orvost: *Páriz Pápai Ferencet* siratta el egy 1717-ben írt latin nyelvű verses búcsúztatóban. De még vele sem merül ki a lajstrom. *Szinnyei József* hatalmas bibliográfiai művében, a 14 kötetes *Magyar írók élete és műveiben* még egy literátus Bonyhayról beszél: *Józsefről*, ki 1858—61 között nagyjából ugyanazokban a lapokban (*Kalauz, Vasárnapi Újság, Debreceni Közlöny, Csokonai Album*) adta közre úti képeit, természetrajzi cikkeit és költeményeit, amelyekbe ő is irogatott, sőt önálló füzeteit is hozzá hasonlóan — Debrecenben jelentette meg. Így a *Honvéd -versezetet* 1861-ben, a *Lombok és virágokat* 1865-ben, az *Esküllő* című költői beszélyt 1875-ben. A műfajbeli rokonság, illetve az azonos időben és azonos helyen való fellépés s még inkább mindkettőjük közös gyulai hivatalnokoskodása miatt (Bonyhay az 50-es évektől Gyulán élt, mint törvényszéki ülnök, majd mint a Békés megyei takarékpénztár-egylet pénztárosa, s csak a 70 években költözött haza) — úgy véljük — igényesebb stíuselemzésre, mélyebb filológiai vizsgálódásra lenne szükség, hogy eldöntsük, ki is valójában az említett gyulai jegyző, aki 1868-ban *Debreceni gyorsíró* címmel még egy roppant aktuális témájú dolgozatot is publikált. A kis könyvecske időszerűségét abban kell látnunk, hogy az 1865-ös országgyűlés után, ahol is a *Gabelsberger*-rendszer már a *Markovits Iván-* és *Fenyvesi Adolf*-féle módosítással használták, nagy lendületet kapott hazánkban a gyorsírás tudománya, és Zala megye után — amely már a 40-es években is alkalmazott gyorsírót — mind több és több megye érezte szükségét, hogy

közgyűléseiről és bizalmas elnöki tanácskozásairól gyorsírás útján készíttessen jegyzőkönyveket és feljegyzéseket.

Sajnos, *Szinnyei* nem közölte *Bonyhay József* születési évét, sem egyéb életrajzi adatát, sőt *Scherer* sem tett róla említést kétkötetes művében, a *Gyula város történetében*. Így aztán további kutatás kellene hozzá, hogy megtudjuk, ki rejtőzik a név mögött, s milyen rokoni viszonyban állt a mi Bonyhaynkkal. Talán unokaöccse: *József* nevű bátyjának a fia — került le Tiszaföldvállról Gyulára, s annak a kezdő lépéseit irányítgatta a *Jókaival* személyes kapcsolatban álló (egyések szerint vendégül is látta a nagy író Mezőberényben), irodalmi berkekben ismert nagybácsi, amikor elküldte zsengéit a fővárosi és a debreceni szerkesztőségekbe. Nem valószínű, hogy ő maga használta volna a *József* álnevet.

Elemi iskoláit szülőhelyén és Nagyszalontán, középiskoláit és a jogi fakultást a debreceni kollégiumban végezte. Innen 1824-ben a német nyelv jobb elsajátítása végett Löcsére távozott, ahonnan 2 év múlva a bírói vizsgát megelőző, kötelező joggyakorlat kitöltésére Békés megyébe jött. Itt, Gyulán, előbb *báró Rudnyánszky Sándor*, majd annak leköszönése után *Novák Antal* megyei főjegyző mellett gyakornokoskodott. Vele egy időben volt kancellista a megye későbbi főispánja: *Tomcsányi József*, akihez még akkor is bizalmas baráti szálak fűzték, „midőn már mindketten más hivatalos állásban működtek”. Erről tanúskodik *Tomcsányinak* szarvasi szolgabíró korában, 1841. szeptember 21-én kelt, disztichonban írt verses levele is.

A szöveg pontos értelmezéséhez szükséges tudni, hogy *Tomcsányi* azzal bízta meg barátját, készíttessen számára a tél folyamán valamelyik elismerten jól dolgozó berényi mesterrel egy több darabból álló fonott garnitúrát: ülő- és karszékeket meg kanapé alakú lócákat. Ezeknek az expedálását sürgette meg a következő tréfás versikével:

„Ott, hol fűzfa gallyak megalázva hajlanak a bús
Szőke Körözs felibe, — hajjai fergetegét
Nézem — haj! de minő bajjal?, mert nincs mire ülnöm,
És az inak gyengék annyi kalandok után; —
Így hát félrevetett tollam felmarkolom ismét,
És a lelkesedés isteni szózatival
Síkra kelek panaszom felhangoztatni kegyedhez
Régi barátomhoz; kérve: segíts, könyörülj.”

Az utóiratból az is kiderül: nemcsak a már szerződésileg is lekötött 15 db gyékényből — siskából — font „szalmaszék” leszállítását sürgette *Tomcsányi*, hanem rendelt még két, „szintén szalmából font à la *Novák* karszéket is: kandaló mellé valókat, amelyekben majdan a télen véghezviendő henyé pipálás közben több, ilyen íztelen versekkel is szolgálандhat untató hálából” kedves barátjának. Sajnos, *Bonyhay* válaszát nem ismerjük. Nem tudhatjuk, stílusosan versben válaszolt-e *Tomcsányinak*. Könnyen feltehető, hiszen ő is verselgetett. 1836-ban így köszöntötte *Oertel Zakariást*, a mezőberényi „német eklézsia” lelkipásztorát „hivatalbéli idejének félszázados örömnepén”.

22 évesen, 1827-ben Mezőberény község jegyzőjévé választották, s egészen 1845-ig töltötte be ezt a valóban nem könnyű munkakört. Ahogyan a *Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat* 1886. évi vándorgyűlésén *Göndöcs Benedek* mondotta róla emlékezve: „A jegyzői állás teljesen megfelelt lelke nemes ideáljának. Meleg szeretettel csüggött a népen — melynek a jobbágyság idején még elszigetelt, elnyomott helyzetét illetőleg elviselhetővé tenni, azt könnyíteni, javítani, elmaradt tudatlanságából felemelni, eszét, szívét kiképezni, nemesíteni tűzte ki magasztos célul . . . atyja, jóltevője, tanácsadója, tapintatos vezére volt a népnek és községének, féltve őrizve, védve minden jogait, gondosan ápolva s fejlesztve különösen a népoktatás ügyét.”

Kétségtelen, Bonyhay őszinte örömmel fogadta a mezőberényiek megtisztelő meghívását. Önként és sértődöttség nélkül cserélte fel a megyei pályát a községgel, holott az távlatilag jóval nagyobb rangot és előrehaladási lehetőséget kínált. Magasztos eszmékkel felvértezve jött el Gyuláról, hogy kipróbálja fiatalos erejét, munkabírását és tehetségét: képes-e méltán becsülni, megbízható közvetítő lenni a földesuraság és a jobbágyparaszság között. Életének igazi célt a szolgálat adott. Úgy akart helyt állni — idézzük *Jeszenszky Károlyt* —, hogy mind a földesurat, mind a jogtalan népet „megnyerje a *gr. Széchenyi* lánglelke által hirdetett haladás és nemzeti művelődés szent ügyének”.

A jegyzők helyzete egyáltalán nem volt rózsás a reformkori Magyarországon. Mezőberényben pedig a legkevésbé. A sűrű egymásutánban sorjázó önkényes földesúri követelések, a gyakori nemesi visszaélések és minden jogi alapot nélkülöző túlkapások, amelyek különösen a *Mária Terézia* uralkodása alatt kiadott *Urbárium*tól kezdve országszerte elszaporodtak, itt az általánosnál jóval gyakoribbak voltak. Nincs okunk pedig kételkedni sem a rendelet előremutató, javító szándékában, sem *Tessedik* szavainak őszinteségében, aki egyrészt „emberséges bánásmódot követelt az alárendeltekkel szemben”, másrészt azt fejtegette a *Szarvasi nevezetességekben*, hogy „ha a magyar alattvalónak csak annyi kötelességet kellene teljesíteni, amennyit az *Urbarium* előír, akkor helyzete *elviselhető* lenne és sorsával meg lehetne elégedve, de ha többet követelünk tőle, mint amennyit az ország törvényei szerint tenni köteles, akkor boldogtalan, szegény és nyomorult (marad), s igyekezni fog magát minden lehető mesterkedéssel kárpótolni . . . *A magyar törvények elég jogot biztosítanak a földesuraknak jobbagyaikkal szemben*, . . . nem kell a törvényben előírtaknál többet követelni”.

A baj ott kezdődött, hogy a megye vezető családjának, uralkodó dinasztiájának tagjai: a mesés birtokkal rendelkező *Wenckheimok* nem érték be ennyivel. Úgy csúrték-csavarták, úgy értelmeztették és magyarázták a rendeleteket, hogy maguknak minél több előnyt csikarjanak ki.

Nem lehet feladatunk, hogy azt vizsgáljuk, milyen visszasságokat szült Berényben az úrbéri földek új felmérése és elosztása, amely végül kevesebbet és gyengébb minőségűt juttatott a parasztságnak, mint amennyivel és amilyennel azelőtt rendelkezett, sem azt, hogy az így, erőszakkal megnövesztett urasági majorsági földek bemunkálásáért milyen nevetséges díjazásban, milyen alacsony napszámberben részesültek a zsellérek és a bérmunkások, sem azt, hogy milyen raffinált módon játszották ki a nép jogos legelő-, szántó- és kenderföld-igényét. Ez másfajta vizsgálódás kötelessége lehet.

A mi szempontunkból azért fontos ez, hogy helyesen lássuk és reálisan érzékeljük, milyen szánalmas helyzete volt a jegyzőnek, aki a földesúri akarat és a jobbágyi követelések keresztüztüében állt. A valóságban mindkét fél rajta próbálta ki erejét, ezért aztán egyáltalán nem irigylésre méltó a sorsa és a beosztása. Ahogy *Haán Lajos* írta naplójában, még örülhetett, ha kutyabőrrel rendelkezett. Ez esetben ugyanis valamennyire védte a nemesi kiváltság: azaz „deresre nem húzhatták, meg sem botozhatták, ítéletmondás előtt börtönbe nem vethették”, míg „a nem nemes, lett volna bár bíró, jegyző stb., a szolgabíró, ha akarta, deresre húzathatta és megbotoztathatta, amint erre volt is elég példa”. Ennek ismeretében válik érthetővé igazán, miért került keservesen kiszolgáltatott helyzetbe Tengelyi Jónás, *Eötvös* nagy regényének: *A falu jegyzőjének* főszereplője, amikor elveszítette nemesi armálisát.

Bonyhay tekintetes urat 18 éves berényi jegyzői pályafutása alatt nem érte, nem érthette ilyen megszegés. Olyan dolog azonban vele is megesett, nem is egyszer, hogy pl. a békési járás főszolgabírója a földesúr intencióinak megfelelően erőteljesen megdorgálta a község előljáróságával egyetemben, mert úgy vélte, „nekik lehet tulajdonítani az eddigi kárhozatos nép forrongását”, s azt követelte: „Igyekezzenek a felbomlott rendet helyre állítani”, és adják parancsba, hogy „ki-ki oda, ahová rendelődik, okvetlen kiálljon, a munka helyén az eddigi garázdálkodást, lázongást és egymás bujtogatását elhagyják”, mert más-ként „nem felejtethetik el kegyes földesurokkal eddigi rossz, erkölcstelen és kárhozatos, kicsapongó, vakmerő cselekedeteiket”.

A jegyzőséggel járó köteleességeket az adott lehetőségeken belül körültekintően és tapintatosan végző, a rohamosan gyarapodó község gazdasági és szellemi irányításán nagy hozzáértéssel és példás ügybuzgalommal munkálkodó Bonyhay nagyon szerette Mezőberényt. Melegebb érzésekkel kötődött hozzá, mint szülőfalujához, Füzesgyarmathoz, amelytől a gyermekkor csodálatos élményvilágát, a reggel szivárványos örömet kapta útravalóul. Nem véletlen, hogy nyugdíjba vonult apját is ide telepítette át. Itt a munkás-alkotó élet: a paraszt nyár ereje és harsány éneke, a közösségért végzett munka szépsége, a lakosság nagy többségének iránta megnyilvánuló szeretete és tisztelete, később pedig a leszálló őszi alkonyat derűje és békés harangszava ejtette rabul. Berényi otthona lett az a fix pont, az a biztos menedék, az az idegnyugtató tusculanum, ahol mély gyökeret ersztve, úgy élte át a korszak jelentős politikai és gazdasági változásait, mint a fa, amelyet akár hópalást, akár lomb föld, kitart a tavasz reményében és a múlt varázsos szépségeinek ígézetében.

Hamar belekóstolt a jegyzői munka nehézségeibe. A kisebb-nagyobb paraszti lázongások bölcs lecsendesítésén kívül 1831-ben a kolera elleni védekezés programtervezetének aprólékos kidolgozására, egy-két év múlva pedig az evangélikus gimnázium Szarvasra történő áttelepítésének a megakadályozására kellett összpontosítania erejét.

Különösen a kolera elleni sziszifuszi küzdelem követelt tőle magasfokú emberséget és fokozott erélyt. Ekkor esett át az igazi tűzkeresztségen, és bizonyította be a község lakói előtt — fiatalsága ellenére is alkalmas a vezetésre. Hivatalos ügyintézésének gondosságát igazolja az a páratlan irat- és oklevélgyűjtemény, amely időrendi sorrendbe szedve a dokumentumokat, ad hű helyzetképet „az

emberiség kiirtását célzó veszedelmes nyavalya”, a „napkeleti epemirigy és hányszékelés”, a járvány elleni védekezés gyarló és félszeg eszközeiről és módzatairól, illetve a „rettegett napkeleti vendég” megszüntetése, legyőzése érdekében foganatosított központi és helyi intézkedésekről: a helytartótanácsi rendeletektől kezdve, a főispáni és főszolgabírói leiratokon át egészen az ún. *tizedesek rovatos íveig*, amelyekre „a házak naponkénti vizsgálatára alkalmazott”, többnyire iparosokból verbuvált ellenőrök — tizedesek — jegyezték fel tapasztalataikat. A mélyen megrázó, nagy emberszeretetről és egymás iránti felelősségtudatról tanúskodó aggódo figyelmeztetések és a szigorú előírásokat rögzítő határozatok és rideg tények mögül egyaránt fölsejlik a nép kínzó tehetetlenségérzése és páni félelme.

A csabai nótárius, *Koricsánszky János*, például így jellemezte a nagyközségben uralkodó hangulatot: „Ez a mi állapotunk: csendesség, rémülés, fohászzkodás s félelem”. A közeli Szarvason a város belterületén élők védelmére tervbe vett egészségügyi kordon felállítása ellen tiltakozó lakosság elkeseredettségéről pedig hadd álljon itt *Vidovich Ferenc* főszolgabíró jelentése, aki szerint „ha a nép a határához tartozó földektől elzárattatnék, készebb lészen magát vagy keresztül verni, vagy sorra lövöldezni” (lövöldöztetni), semhogy a biztos éhhalált vállalja.

Berényben a következetesen betartott rendelkezéseknek köszönhetően aug. 22-ig egyetlen áldozatot sem szedett a kolera. Ennek megfelelően nem is haladta meg a megyei átlagot a halálesetek száma. Három hónap alatt — november 4-ig (ekkor jelentették be a járvány megszűnését és az óvintézkedések feloldását) — Bonyhay precíz összesítése szerint 246-an távoztak az élők sorából. Mégis többször találkozhatni a „felsőbbség iránti bizalmatlanságnak” a jeleivel. Augusztus 26-án — vagyis amikor a leghevesebben tombolt a vész — példának okáért a *Scheffer Jakab* háza szegleténél „valóságos utcai lárma”, értsd; kisebb-fajta zendülés tört ki. Volt, ki így lázította a megrettent népet: „A Rectoroknak, Papoknak és Uraknak nincsen lelkek, mert mérget adtak be, nem kell nekik hinni, s ha mindjárt ezen fűzfára felakasztanak is, azt mondom”.

Bizonyos, hogy a korlátozó rendelkezések erélyes ellenőrzése és betartásának számonkérése sokaknak nem tetszett. Mások meg túl is licitáltak. A strázsák között több olyan is akadt, aki kimondottan örült, ha a reá ruházott jogok és kötelességek révén egy-egy „elfogott nóbilis” nemes urat — hintájának bakjára ülve — visszakísérhetett kiindulási helyére, nem engedvén meg, hogy átlépje az általa őrzött *líneát*. Így cselekedett a *több szigorral, mint tapintattal* eljáró berényi parasztbíró is, aki még a partikuláris gyűlésre igyekvő, passzussal, útlevéllal rendelkező megyebizottsági tagot: *Csepcsányi Tamást* sem eresztette tovább, holott „az egészséges szomszéd helyről egészséges szomszéd helyre” történő utazást nem tiltotta a „nagyságos Vármegye” egyetlen rendelete sem. A korszellem és a fennhéjázó nemesi gőg igazolására idézzük a tekintélyében és emberi méltóságában megsértett előkelőség 1831. július 18-án írt, Bonyhay Benjaminhoz címzett levelének alábbi részletét: „Kár, írja, a jó Rendeléseket más becsületes és distinctus (tekintélyes) embernek kisebbségére fordítani, és *a paraszt Bíró kezébe ily hatalmat adni*. Tudósítson annak okáért a történekről (vagyis arról, miként járt el az ügyben), s írja meg nekem azon Bírónak a nevét,

hogy ha Gyomára kerül, én is megvizsgálhassam passzusát, és embertelenségét egyébképen megszolgálhassam”.

Bonyhaynak nagy érdeme, hogy a „cholera által okozott rendkívüli kiadások fedezésére, továbbá a nép nyomorának enyhítésére a helyi értelmiségre és 1 tehetősebb iparosra 2 kereskedőre szorítókozó gyűjtés szép sikerrel zárult, és az önként felajánlott összeg 545 forint 30 krajcárra rúgott. Nagy szerepet játszott abban is, hogy „Körösladány és Mezőberény Helységeknek Földes Asszonya: *Báró Orci Orczy Theresia* Ó Nagysága, *báró Wenckheim József* özvegye, ezen helységebéli Jobbágyainak a dögletes Cholera pusztítványa által esett szomorú sorsokat megszáván, és kegyes szívére vevén, az aratás táján az életbeli kilenced dézsma eránt tett alku szerint már kötelező Irással is a Lakosok által szemül felajánlott Buzabeli dézsmából önként minden Sessiotól (jobbágytelektől) egyegy köből Buzát kegyelmesen elengedett”.

Az evangélikus gimnáziumért, amelyben *Skolka András* nemzetiségi ellentétet oldó egészséges irányelveit követve, 32 éven át felekezeti hovatarozástól függetlenül, egymást példásan megértve: segítve és támogatva nevelkedett közös honépítő munkára a szlovák, német, délszláv és magyar fiatalság, — sajnos, nem tehetett sokat. Egyrészt mert a statikailag gyengének kikiáltott új épület emelet-ráépítése értelmetlennek tűnt, másrészt mert a nagy patrónus: *Rosenfeld Karolina* halála után az új földesúr szívét nehezebben lehetett meglágyítani. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a megkésett ellenajánlat — 150 hold alapítványi föld, 1 szárazmalom, néhány házhely — sem versenyezhetett a *Bolzák* 1834. január 7-én kelt alapítólevelével, amely 280 hold szántó-, kaszáló- és legelőföldet, 25 holdas botanikus kertet, két malomhelyet és belső fundusokat — telkeket — helyzett kilátásba, ha az egyházmegye a gimnáziumot a *Tessedik* féle épületbe, Szarvasra helyezi át.

A sikertelenség ellenére is tisztelettel és elismeréssel kell adóznunk Bonyhay buzgalma előtt. Nem rajta múlt, hogy kitarító fáradozását nem kísérte szerencse, és Mezőberény nem lett szellemi központ, elveszítvén azt a kulturális intézményt, amely révén pedig megkülönböztetett hírt és rangot szerzett már. A gimnázium ugyanis jól érzékelhető eleven pezsgést hozott a község gazdasági és szellemi életébe, azáltal, hogy mint megértő anya, évről évre szerető szívvel ölelte keblére azt a tanulóifjúságot, amely az ország 17—18 megyéjéből — tehát nemcsak az Alföldről és a Duna-Tisza közéről, hanem Észak-Magyarországról, sőt a Dunántúlról és Dél-Magyarországról is — lelkes örömmel jött falai közé.

A ránk maradt visszaemlékezésekről nem lehet egyértelmű bizonyossággal megállapítani, mikor és miként (miért) ment vissza Bonyhay a megyei tisztikarba. Egyesek szerint 1845-ben, mások azt mondják, 1848-ban. Feltétlenül az első dátum a helyes. Úgy tűnik, áldozata lett annak a kiengesztelhetetlen ellentétnek, annak a több évtizedes harcnak, amely a földesúr és a berényi nép között dúlt, s amelyen — be kellett látnia — túl sokat ő sem tudott enyhíteni. Nem vitás, könnyen szerezhetett nehezen felejtető, fájó érzelmi sérüléseket az elszabadult indulattal egymásnak rontó kemény ellenfelek személyeskedéstől sem mentes civakodása során. Joggal tulajdoníthatta hát *Jeszenszky* is távozását a községben uralkodó áldatlan állapotoknak.

A *Békés* hasábjain megjelent nekrológiájában ugyanis ezeket olvashatjuk: „Fájdalom, hogy községe javára irányult minden törekvésénél zsbibasztó hatását volt kénytelen tapasztalni azon áldástalan pörnek, mely a község és a földesuraság között az úri jogok tárgyában évtizedek óta folyt”. Majd lentebb még ezeket fűzte hozzá: „Végül is a nép javára irányult akarata és igyekezete meghíusulván, lelke ideálját porba hullani látván, . . . , leköszönt jegyzői hivataláról”, szorgalmát és tehetségét a megyei pályán érvényesítendő. (*Jeszenszky* különben ennek a szomorúan lehangoló, végeláthatatlan huzavonának a rovására írta azt a kudarccal felérő félsikert — azt a mérsékelt ajánlatot is, amely „a *Wenckheimok* alapítványából fenntartott esperességi főgimnázium” elvesztésével járt együtt.) Fentebb idézett állítását erősíti *A falu bírása* című Bonyhay-elbeszélésnek falugyűlést tárgyaló fejezete is, amelyben ugyan az okos rétvölgyi bírónak: Fűvészlászló Miklósnak sikerült meggyőznie a község gazdáit a „nagylelkű földesúrral” kötendő legelőelkülönözési egyezmény előnyeiről. Okos érvelését elfogadva, rájönnek, hogy „a sovány egyezség jobb a kövér pernél”, vagyis „nem költséges és sok bajt okozó” hosszú perlekedéssel, mely „azon felül hogy a földesurat és a községet egymás iránt elkedvetleníti”, s amellet „bizonytalan kimenetelű” is, hanem a földesúrral való békés egyezséggel jobb megoldani a falu nagy gondjait-bajait.

A közvetlenül 1843 után írt, de csak 1846-ban publikált kis irományban tehát elcsitul a civakodás zaja, elássák a csatabárdot, s mindenki jól jár. Az optimista megoldást azonban több dolog is indokolja, ezért lehet csak utópia. Egyrészt ez volt politikusa; így kívánta a tisztázatlan berényi helyzet, másrészt csak így tudta Bonyhay, az író érvényre juttatni az 1840-ki országgyűlési ifjúság által alapított „népkönyvkiadó egyesület pályázatának a szellemét, amely oktató jellegű könyveket kívánt íratni a hazai írókkal, „melyekből a nép hasznos tanulságokat” szerezhet.

Nos, Bonyhay békés megoldást propagáló, irányzatos művében is erős és elszánt ellenzékkel találja szembe magát a „tisztá célzatú” bíró, aki pedig sok üdvös intézkedésével olyan erkölcsi tekintély lett már, hogy a nép szinte vakon bízott benne. Vagy ahogy az elbeszélésben olvashatjuk: „. . . majdnem imádoztja lón falujának”. Most azonban a legelőelkülönözéssel „valóságos darázs-fészekbe” nyúlt; mérhetetlenül felkavarta a közhangulatot, s vad szenvedélyeket szabadított fel. Többben is nekiestek. Különösen azok, „kik a legelőt sok jószágokkal, juhaikkal aránytalanul használták, kik a szegényebb sorsú lakos-társaik kárával gazdagodni szerettek”. Nyíltan megrágalmazták, „bosszús kifejezésekkel” illeték ezek, azt harsogva, hogy az ún. legelőelkülönözéssel összekötött tagosítás terve „csak tőle és a jegyzőtől” eredhetett. Ráfogták, hogy a földesúr megvesztegette és lekenyerezte, és mert *eladta magát*, „ki kell csapni a bíróságból, úgyis nagyon megtollasodott már ökelme”.

Az elbeszélés ismeretében nem lehet senki előtt sem kétséges, hogy a színhe-lyül választott Rétvölgy Mezőberényvel, az eszményi községi vezető pedig magával Bonyhayval azonos. A nagyközség páratlan fejlődésének érzékeltetésére előhozott motívumok túlnyomó többsége ennek megfelelően szintén berényi eredetű. Így a belső egység megbomlását tükröző, szenvedélyes hangú gyűlésnek akartan visszafogott bemutatásához is a helyi sértések és vádaskodások szolgál-

hattak alapul. Mindez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Bonyhay döntését ne befolyásolhatta volna a vármegye vezetésében időközben bekövetkezett kedvező fordulat; nevezetesen a *Novák Antal* és *Wenckheim Béla* irányította haladó párt nagy választási sikere és diadalmas térhódítása, s méginkább a centralista elvek nagy teoretikusának: *Eötvös Józsefnek* a bekapcsolódása a megye közéleti küzdelmeibe.

Bonyhay haladó gondolkodására vall, hogy 2 éves lőcsei nyelvgyakorlata ellenére, már 1830-ban szakított a jegyzőkönyvek (községi kiadási napló, céhkönyv stb.) német nyelvű vezetésével, és az elsők között mutatott példát a megyében a magyar nyelv hivatalossá tételének ésszerű módjára és gyakorlati lehetőségeire. Tette szoros összhangban állt a berényi gimnázium országosan is elismert magyar nyelvgyakorló és tanító buzgalmával, melyet a *Tudományos Gyűjtemény* 1826-os évfolyama szerint a helység reformata ecclesiájának „érdemes Lelki tanítója”: *Berey István* emelt magas szintre, igazolván a magyar nyelv alkalmasságát a különféle tantárgyak: elsősorban a történelem, a statisztika és a földrajz tanítására.

Nem tudjuk, milyen feladatokkal bízta meg 1848 előtt a tekintetes vármegye; de úgy tűnik nem helyezte át még lakóhelyét Gyulára, hanem Berényben kapott valamiféle megyei munkakört. Tény, hogy a református egyház egyik 1845-ös tavaszi jegyzőkönyve a következő titulusokkal illette: „hites ügyvéd, a község hites jegyzője, egyházi jegyző”. Vagyis csak ez után mentették fel a helység ügyeinek a vezetése alól. Talán a megyén átvezető vasút létesítésének a munkálatain kellett dolgoznia? *Göndöcs Benedek* szűkszavúan csak annyit közölt erről, hogy miután 1845-ben „újra visszatért a megyei szolgálatba, az 1846-ik évi tisztújításon több hivatalra is kijelöltetett, . . . , s megválasztása is . . . bizonyos volt, ő azonban az ellenjelöltek iránti tekintetből a kijelöléstől visszalépett, mire a főispánja — nemes jellemét bizonyító illetén magatartásának elismerésül —, mi úgy véljük, nem kis mértékben a *Wenckheim* családnak tett csaknem két évtizedes jó szolgálata jutalmául is, másnap megyei táblabíróvá nevezte ki. Ez a beosztás nem kötelezte arra, hogy elhagyja Berényt. Tiszteletbeli állás volt — nem járt fizetéssel.

Dr. Bonyhai (Eiler) Mihály gondosan összeállított, adatokban gazdag művében, a *Mezőberény monográfiájában* (megjelent 1933—34-ben) úgy hidalta át a szabadságharcig terjedő rövid időszakot, hogy kizárólag egyházi és egyéb társadalmi megbízását sorolta fel. Elmondta róla, hogy 1846-ban a Békés-bánáti egyházmegyének előbb a gyomai, később meg a gyulai kerületében töltött be iskolafelügyelői funkciót, majd a következő évben, mint Mezőberény ügyésze a gyulai követválasztó gyűlésen vett részt. Ezen — mint tudvalevő — a megyei rendek régi kedves barátját, *Tomcsányi József* másodalispánt és *Tormássy János* megyei főjegyzőt, az 1832—36-os országgyűlési ifjúság *Társalkodási Egyesületének* egyik legképzettebb tagját: *Lovassy* és *Kossuth* eszme- és börtöntársát választották kövétté „szünni nem akaró éljenzések között”. Szólt arról, hogy 1848. március 22-én a berényiek képviselőjében ő is jelen volt azon a Gyulán tartott ominózus *népközségi gyűlésen*, amely végül a tragikus események egész lavínáját indította el a községben. Június 4-én a berényi egyházközség presbitériuma delegálta abba az 5 tagú küldöttségbe, amely az *Eötvös József* miniszter által

1848. július 20-ra kitűzött első egyetemes tanítógyűlésen képviselte a Békés-bánáti református egyházmegye iskoláit.

Ezek a megtisztelő megbízások azonban legfeljebb arról tanúskodnak, hogy Bonyhay emelt fővel távozott a jegyzői székből. Nem fordított sértődött hátat a közéletnek — nem lett úgynevezett bukott ember. Bizonyos az is, ebben életpályájának valamennyi összegzője egyet ért, hogy 1848. május 9-én Békés vármegye árvaügyi számvevője, egy év múlva pedig főszámvevője lett.

Bonyhay sohasem volt a hangzatos címek és beosztások — a hiúság rabja. Nem élt vissza a belé helyezett bizalommal, bárhonnán jött is az. „Nevének hallatára a berényi nép mindig meglegedettségének és büszkeségének” adott kifejezést jóval halála után is — állapította meg félévszázad múlva az egyik visszaemlékező. Esménykép lett, és pedig joggal. Olyan vezetőt tiszteltek benne, aki mindenekelőtt a megbízásokkal együtt járó feladatok pontos és körültekintő elvégzését: a szolgálatot, a derekas helytállást tartotta a legfőbb kötelességnek. Aki világosan felismerte, — egyedül a jól végzett értelmes munka adhat méltó rangot és tekintélyt az embernek. Ezért építhetett reá bátran mindenki. Tudták, nem csalódnak benne, mert csak akkor vállalja a harcot, ha előbb önmaga erejének és képességeinek ismeretében józan ésszel számot vet az elvárásokkal és az adott lehetőségekkel. Sohasem volt könnyen lelkesedő, rajongó lélek: „Amihez fogott”, annak jól „meggondolta a végét” is.

Nem mindennapi önmérséklete magyarázza, miért bizonyultak tartósaknak társadalmi megbízásai. Egyházi tisztségeit például élete végéig megtartotta. 1848. augusztusában, mint a tiszántúli egyházkerület delegációjának tagja, egy miniszteri tanácskozáson vett részt. 1854-ben becsületos jellemét, jótékonyágát és vallásos buzgalmát elismerve, a Békés-bánáti „egyházi vidék adessorává — világi tanácsbírójává tették, s az is maradt élete végéig. 1859-ben a protestáns egyházak ősi autonómiáját megölni s ezzel a magyarság ellenállását megtörni szándékozó *nyílt levél* — ismertebb nevén a protestáns pátens — elleni küzdelemnek Békés megyei vezéralakjaként emlegették nevét. Annak a nemzeti öntudatot védő, végsőig elszánt harcnak lett a helyi exponense, amely szakított végre a *Bach-korszak* távlattalansága és reménytelensége idején kényszerből vállalt passzív ellenállással, s a megváltozott külpolitikai helyzetben bátran szembehelyezkedett a Habsburg politikával.

Az oppozíció vezérkara — felismerve az „egyházkormányzat rendezését” hirdető elvek hamis álcája mögött meghúzódó valódi célt: a tudatos elnémetesítést, teljes mértékben azonosult *Deák Ferenc* híres tézisével: „Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, *önmaga* lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és kétséges”. Ezt vallotta és ezt képviselte ő is.

A protestáns egyházi jog védelme túlnőtt a két felekezet belügyén — nemzeti ügy lett. A nem várt nagy ellenállást tapasztalva, különösen pedig a veszélyesnek tűnő mozgalom erejének a megtörése céljából, a szellemi irányítókat hamarosan perbe fogta a hatalom. Nem került el sorsát Bonyhay sem. A nagyváradi királyi törvényszék elé idézték, és csak úgy menekült meg a börtöntől, hogy időközben a király — a Solferino és Magenta mellett elszenvedett vereségek erkölcsi súlya alatt — a magyarokkal való megbékélést égetően fontos politikai szükségesség-

nek, halaszthatatlan lépésnek ismerte el. Békés szándékának és megbocsájtó kegyének igazolására 1860. május 15-én visszavonta „nyílt levelét”, s ezzel együtt a már elítélt és bebörtönzött vezetőket szabadon bocsáttatta és rehabilitálta, azok ellen pedig, akiknek ügyében még nem hoztak ítéletet, a vizsgálatot azonnali hatállyal megszüntette. Visszaállította a *Haynau*-rémuralom előtti statusquot, megengedte az egyházkerületi gyűlések összehívását és tartását, beleegyezett a centralista felépítésű egyházkormányzatba, az egyházi tisztségviselők: papok, esperesek, püspökök (szuperintendensek), illetve presbiterek, gondnokok, felügyelők, tanácsbírák, főgondnokok stb. szabad választásába. Megszüntette a protestáns iskolák önállóságát sértő katolikus ellenőrzést, s hozzájárult a protestáns szellemmel ellenkező tankönyvek kicseréléséhez. Módosította az *Entwurf* szigorú előírását, amely a közép- és főiskolákra nézve fontos követelményként írta elő a német tanításnyelv alkalmazását, elismervén ezzel, hogy „a tudomány mélyebb rejtekeibe való behatoláshoz” az anyanyelven át vezet a legbiztonságosabb út. Helyt adott végül a protestáns iskolák ama kérésének, hogy érettségi vizsgáikat saját iskoláikban és saját hatáskörükben tarthassák meg. Nagy győzelem volt ez — egyet jelentett az abszolutista erőpolitika bukásának a beismerésével.

Bonyhay közismerten dualista tudományszemléletet képviselt; — határozottan szakított a tantárgyak oktatásának teológiai szempontokat érvényesítő és érvényesített teóriájával. A mezőberényi egyházközség 1857. március 24-én tartott presbiteri gyűlésén, amelyre vendégként hívták meg, bátran hangoztatta, hogy a hit és a tudomány két külön szféra. Azt javasolta, hogy az egyházkerület csak a katekizmust illetően döntsön, míg „a nem vallásos iskolai könyveket a gyűlés — értsd: gyűlekezet — vizsgálása és előintézkedése nélkül” maguk a tanítók válasszák ki, kizárólag a „győzzön, ami jobb” elvet érvényesítve.

Iskolafelügyelői megbízásában 1860-ban is megerősítette a 11 *körügyeletre* oszló nagy kiterjedésű egyházmegye. A 8 egyházmegyei tisztségviselőből és 3 pedagógusból álló új típusú ellenőrző és irányító szerv nem nélkülözhetette gazdag tapasztalatait és nagy szakértelmét. Olyanokkal dolgozott együtt az iskolaügy korszerűsítésén, majd az I. népiskolai törvény előmunkálatain, mint *Szathmári Károly*, az 1855-ös *Gyulai Árvízkönyv* szerkesztője és *Csák János* vésztői, *Hajnal Ábel* békési, *Szalai István* szentesi, *Szöllősi Antal* makói lelkész, továbbá *Széll Sámuel* és *Bánfi József* tanácsbírák. A nevelőket *Erdei I. Péter* hódmezővásárhelyi tanár, *Szegedi Károly* füzesgyarmati népiskolai tanító és *Vince Sándor* makói tanár (egyszersmind az iskolafelügyelőség jegyzője) képviselte a bizottságban.

Segítőkészségéről több pedagógiai tárgyú szépirodalmi műve árulkodik. Így a bevezetőben már említett, 1870-ig négy kiadást megért *Népiskolai jutalomkönyv jó gyermekek számára* mellett ide sorolható az 1869-ben Debrecenben nyomtatott *Hasznos mulattató kisebb és nagyobb gyermekek számára*, továbbá az 1858-ban Gyulán publikált tanközltemény: *A szülők hivatása*, és utóljára, de nem utolsó sorban a posztumusz füzetként, 1886-ban Budán megjelent *Irányadó az iskolában és az életben*. Mindegyik magasfokú humanizmus gyümölcse — a gyermek iránti őszinte szeretet kedves bizonyosságtevője.

Ezzel az érzelmi beállítottsággal joggal vallhatta legnemesebb és legszentebb kötelességének az árvák gondozását. E téren nem volt nála lelkiismeretesebb jegyző az egész megyében. (Mint ismeretes, általában a jegyzők töltötték be ekkor a községekben az árvagyám tisztét.) Berényi álláshelyét elhagyva, 1848-ban csálhatatlan bizottsággal bízta rá az alispán — előbb mint számvevőre, utóbb mint főszámvevőre — a megye árvaügyének irányítását, sőt nagy hozzáértését és rátermettségét azáltal is elismerte, hogy őt kérte fel az új típusú, liberális-demokrata szemléletű „megyei árvaügyi rendszabályok és útmutató-sok” tervezetének a kidolgozására.

Szakértelmét és morális megbízhatóságát nem nélkülözhetette az abszolút kormány sem, s Világos után őt nevezte ki megyei főpénztárnokká s vele az árvabizottmány vezetőjévé. Ahogy *Göndöcs* mondja: „... mint egy rá kényszerítettet a megyei árvaügyek főszámvevő hivatalának ideiglenes továbbvezetésére”, jóllehet „mint lelkes érzelmű hazafi a hatalom embereinek szemei előtt gyanús és üldözött egyén volt”.

Mindent tudtak róla. Tudták, hogy századosi rangban szolgált a becskerek-i táborozáson, hogy erején felül vállalt anyagi áldozatot az „ok nélkül megtámadtatott haza” önvédelmi harcának sikeréért. Tudtak 1848—49-es közszerepléséről. Tudtak a *Petőfi*hez fűződő, soha meg nem tagadott, éterien tiszta emberi kapcsolatáról, amely nemcsak arra a két hétre szorítkozott, amelyet a költő 1849 „tragédiát villámló, félelmetes” nyarán kis családjával a mezőberényi rokonoknál *Orlay Petrics Soma* szüleinél töltött, miután a katonai vezérkar — így írta *Bem*nek — „kiszámított és nemtelen bosszúállással” kicsavarta kezéből a „mocsok nélkül” forgatott kardot, s ő arra kényszerült, hogy csendes visszavonultságban, „hallgatva szolgálja” hazáját. Tudták, hogy jóval régebbi volt ez a viszony; hogy 1842-ben kezdődött, ennél fogva tehát átfogta *Petőfi* egész költői pályáját, az első szárnypróbálgatásoktól kezdve egészen 1849. július 17-éig, a végromlás közeledtét sejtető, megrázó erejű nagy vers: a *Szörnyű idő* önkínzó döbbenetéig. Igen, ő Bonyhay volt az, akit beavatott a két fiatal lélek életük nagy titkába, akinek elárulták az együttes fellépés, a közös kiadvány tervét és vágyát, amit ő — a náluk 18 évvel idősebb, meglelt férfi — buzgón helyeselt is. Csak pénz nem volt hozzá. Aztán ő vitte át Gyulára is, hogy megismertesse a lobogó fantáziájú ifjúval az Alföld egyedüli, többé-kevésbé épségben maradt várát, — amely *Kóhn Dávid* Bonyhaytól szerzett személyes értesülése szerint — *mély benyomást keltett* benne.

Petőfi tisztelte és nagyra értékelte Bonyhay természetes közvetlenségét és figyelmességét. Szívesen tartott vele 7 év múlva, 1849 nyarán is, bármikor, ha azt Gyulára hívta hivatali kötelessége. Ilyenkor meghallgatva a legfrissebb katonai és politikai híreket, költő barátaival: *Szakál Lajossal* és *Sárosi Gyulával* órákig vitázott és tépelődött a haza sorsán és egyre kilátástalanabb helyzetén, izgatottan keresve a jövő boldogulásának útját. Végül innen, Mezőberényből „ragadta el a végzet, harcok terén keresni dicsőséget”, és ment — nem törődve a baljós előjelekkel — Erdélybe az ősz vezérhez, a mindenkinél jobban szeretett *Bem* apóhoz az ő ti. a Bonyhay ekhós szekerén — *Csipkár Pállal* a bakján —, miután a váratlanul felbukkant *Egressy Gáborral* és *Kiss Sándor* ezredessel

folytatott tanácskozás után élete sorsdöntő dilemmájában visszavonhatatlanul a magasztos példa: az önfeláldozó csatatéri halál mellett döntött.

El lehet képzelni, milyen óriási közigazgatási szaktekintély lehetett Bonyhay, ha ekkora tehertétellel is kitartott személye mellett az abszolutista hatalom. Ő — tudjuk — mindig szégyellte ezt a hihetetlen bizalmat. Ha nem az árvák szolgálatáról lett volna szó, vissza is utasítja. Ennek ellenére minden erejével azon volt, hogy minél előbb megszabadulhasson tőle, a gyűlölt és nemszeretem hivataltól, s hazakerülhessen Berénybe. Nagy szerencséjére, segítségére sietett a falu is, hol „a kis számú, de képzett emberekből álló értelmiség” több tagja távol tartotta magát a schwarz-gelb szolgálattól.

Neki kapóra jött; — a kisebb rosszat, a megváltást jelentette. Örült, hogy a berényiek kapva kaptak a lehetőségen, és meghívták a helyi „árvabizottmány jogtudós ülnökségére”, méghozzá egyhangú szavazattal. Boldogan jött, nem volt benne duzzogás. Nem törődött azzal a vandalizmussal, amelyet a magát becsapottnak érző, „századokon át elnyomott, politikai jogokat nélkülöző, szolgaságban sinylődő köznép” hajtott végre az ő tanyáján is, amikor ráébredt arra, hogy a főúri család — *Wenckheim Lászlónak* 1848. március 22-én a gyulai népközségi ülésen tett ünnepélyes fogadalma ellenére sem hajlandó igazságot szolgáltatni az ún. „megigazító” perben. Egyértelmű volt — az erőszakos támadás éle nem ellene, nem is *Tessedikné* vagy *Csaraszka János* ellen irányult. Ők csak szánnivaló, de kényszerű statisztaszerepet tölthettek be a szomorú drámában. Ezért hát nem is ők, hanem a főispánná előlépett *Wenckheim Béla* „szólította fel” magánlevélben *Szombathelyi Antal* alispánt (mellőzni kívánván a számára kétes értékű hivatalos utat), hogy „a miniszteri rendelkezések értelmében” a berényiek „megfékezésére és megzabolozására” bátran nyúljon a legkeményebb retorziókhoz. „Úgy vélem — írta —, hogy legalább egy divisio katonaságnak oda való elhelyezése, annak minden adóbeli betudás nélküli tartása, a kárnak megtérítése, a vétkeseknek egy különösen e végre kiküldött sedria általi megfenyítése lennének azon *egyedüli* eszközök, melyek a már annyira elharapódzott berényi lázadási rendetlenségeket helyrehozni képesek lennének”. Jellemző, hogy sem Bonyhay, sem a fent említett kárvallott társak nem kértek ügyükben hasonló jogorvoslást és elégtételt.

Az árvagyámi munkakörben aztán Bonyhay „több éven át meg is maradt”, és munkáját közmegelegedésre látta el. Tekintélye, közéleti súlya közben nőttön nőtt. A 60-as évek elején alakult Békés megyei Takarékpénztár egyesület például *Bodoky Károly* mellett benne tisztelhetette egyik legjobb, legaktívabb szervezőjét, ki nemcsak ekkor, hanem később, az intézmény megszilárdításának a munkájából is lelkesen kivette a részét.

A társulat létesítésének értelmi szerzője: *Wenckheim László*, meg kell adni, korán és pontosan észlelte a kedvező szelet, s nem sokkal a régi, a Világos előtti kereskedelmi törvényeket visszaállító és a kamatkorlátozást megszüntető országbírói értekezlet után 1861. március 22-én már felvetette Gyulán a takarékpénztár eszméjét, sőt a vármegyei közgyűlésen be is mutatta annak nyers tervezetét. Ezt a közgyűlés megjelent tagjai, akik maguk is tapasztalták, hogyan enyhülnek a szabadságharc bukása után a hiteléletre nehezedő súlyos megszorítások, lelkes örömmel fogadták és támogatták. Másfél évi huzavona után (ez

az alapszabály-módosítással telt el) végül a helytartótanács engedélyt adott az alakuló gyűlés megtartására. Az 1863. január 11-én összeült gyűlés Bonyhayt nagy lelkesedéssel pénztárnokká választotta, aki az elnökség részéről személye iránt megnyilvánult bizalom, továbbá a többször is megismételt felkérés hatása alatt — „saját gazdasági ügyeinek hátrányára” vállalta a megtisztelő feladatot, s jó pár éven át a Takarékpénztár egyesület rendelkezésére állt.

Már 1863 igazi erőpróbáló esztendő lett. Bonyhay magasfokú humanizmusáról, legendás becsületességéről — beigazolódott — nem mondhatott le a fontos pénzügyi vállalkozás. Irányító részvétele társadalmi — politikai szükségesség volt. A minden képzeletet felülmúló szárazság az egész megyét koldusszegénnyé tette. Az ijesztő méretű inség leküzdése, a munkaképtelen, könyöradományra szoruló, kiszolgáltatott nép sorsának enyhítése, az éhhalál megakadályozása, az uzsorakamatok letörése, a spekulánsok üzérkedésének megfékezése, a következő gazdasági év beindításához szükséges vetőmag és kölcsön előteremtése komoly hozzáértést, sokszoros erőfeszítést és körültekintő gondosságot követelt. Bonyhay nem menekült a feladatok elől. Vállalta a nehézségeket, a munkával járó töredelmet, az érdek nélküli önzetlen helytállást.

A takarékpénztári munka számos megyei előkelőséggel, több nagy nevű politikussal és emberbaráttal hozta szoros emberi kapcsolatba. Különösen a nagy szervező — az *alföldi vasút* és a *Békés megyei Gazdasági Egyesület* létrehozásán fáradságot nem ismerő kitartással dolgozó alispán: *Trefort Ágoston* tisztelte. Tisztelte és nagyra értékelte benne az elvei mellett hűen kitartó centralistát és a hivatalában pontos, jó akaratú, megvesztegethetetlen egyenes embert. Beavatta gazdasági nehézségeibe, megvallotta neki fájó csalódásait, ismertette vele, miként bukott meg a szarvasi járásban, s felkérte: ő legyen a helyi megbízottja — főkortese a gyomai kerületben a képviselőválasztáson. Leveleiben ilyen szubjektív vallomásokat találunk: „A tavalyi inség (azaz az 1863-as) nagyon megnyomorított; abszolute semmi jövedelem egy hosszú éven keresztül”. Három év múlva pedig, amikor a fagy a szarvasi és az orosházi járásban — vagyis az ő birtokán is — „negyedére devalvált a őszi termést”, a tavasziakat meg „a szárazság tette semmivé”, így kesergett: „Az idén nagyon szegény vagyok . . . s a köszvény körülöttem jár”. Csak meghitt barátjával közölt ilyeneket ekkortájt a vezető kaszt embere. Megkérte, tudassa vele, mikor és mennyit kell fizetni a gyulai takarékpénztárnak, amelynek 6000 forinttal tartozik, mert „nem akar pontatlan lenni, bármit is elmulasztani — nem akarja hitelét rontani”.

Bonyhay tiszta nevére, széleskörű ismeretségére mutat, hogy az általa javasolt *Trefortot* a sikertelen szarvasi választás után, ahol egyrészt vallásos és kollégiális érdekek, másrészt túlzó, 49-es politikai követelések ütötték el a mandátumtól, a gyomai kerületben egy-két hét múlva „két kézzel fogadták”. Itt egy évtizeden át szavaztak bizalmat neki. Megbecsülték benne azt a nemes gondolkodó, tenni kész, koncepciózus férfit, aki „mozgásba hozta” és dűlőre vitte a *Szolnok-aradi*, majd az *Alföld-fiumei vasút* tervét. Mindkettővel jelentős gazdasági előnyökhöz, tartós munkalehetőséghez juttatta a járás dolgozóit. Az *Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára* őriz egy olyan *Trefort*-levelet, amelynek aljára Bonyhay — ti. az ő hagyatékából került be a közgyűjteménybe — emlékeztetőül ezeket jegyezte fel: „Válaszul megírtam, hogy senki a világon nem

léphet fel biztosabban, mint önagysága, az az én dolgom". Az eredmény messze-
menően igazolta magabiztos előrelátását.

Nagy munkabírását élete végéig megőrizte. Életeleme volt a munka. Mint
akin nem fog az idő, Gyuláról hazakerülve, 70 éves galambósz fejjel is merte
vállalni a *Wenckheim* birtok kasznári teendőinek ellátását, pedig mellette még
kb. 90 magyar holdas saját gazdaságának az irányításáról is gondoskodnia
kellett.

Szépirodalmi munkássága fölött hamar eljárt az idő. Egyetlen műve sem
bizonyult időtállóknak. Joggal és méltán. Csak amolyan félkész termékek voltak,
amelyekben az életből szerzett benyomások és tapasztalatok: morális és politi-
kai eszmék, egyéni érzések és természeti megfigyelések sohasem emelkedtek
olyan magas hőfokra, hogy a művészi fantáziát is működésbe hozzák. Nem is
gazdagította velük a cselekményt. Nem élte át soha igazán az adott helyzeteket;
nem tudott jelenetekben látni és gondolkodni, tipikus figurákat teremteni. Csak
érvelt, és nem ábrázolt. Még a kortársak által tévesen regénynek minősített
A falu bírájában sem volt ereje ahhoz, hogy a korszerű témához a kifejezés
korszerűségét is társítsa. Nem tudta olvasói elé varázsolni az idő lelkét, a kor
szellemét; nem tudta megjeleníteni a népes település: Rétvölgy társadalmi képét.
Így is fogalmazhatnánk: alkalmatlan volt a „költésre”. Az *Arany János*-i „költe-
ni, mégis igaz maradni” elvből csak az objektív tárgyilagosság kritériumát
érvényesítette. Ez pedig kevés, hiszen „semmi sem lehet korszerű, ami művészi-
leg rossz”. Ezért aztán nem érezvén a művészi igazság sajátosságait, számottevő
író sem lehetett, hiába jutalmazta első díjjal a népkönyvkiadó egyesület. Nem
tudott életet lehelni a megjelenítés nélküli, túlnyomórészt egyes szám harmadik
személyben közölt cselekménybe. Szavai mögül hiányzik az élet lihegése, a szilaj
viták és szenvedélyes összetűzések heve, az elért sikerek keltette csendes öröm,
a pillanatnyi kudarcok fájdalom — egy szóval az események által kiváltott
természetes érzelmi reakció.

Füvészs Miklós adott jellem, ki nem érik, nem fejlődik úgy szólván semmit a
mindössze 36 lapos „regény” folyamán. Olyan, mint Pallasz Athéné, aki 60 éves
fejjel, teljes fegyverzettel pattant ki Zeusz fejéből. Egyéniségének fejlődésére
pedig gazdag lehetőséget kínált az elbeszélés a maga korszerű társadalmi eszmé-
ket, fontos centralista vezetési elveket sürgető és érvényesítő, olykor-olykor
szinte utópikus szocialista színezetű irányzatosságával. Sajátos jelenség, kivéte-
les ember. Egyszemélyes felelős vezetője községének, kinek felettes hatósága
sincs. Korát és beosztását messze meghaladó bölcsességgel mindenhez ért,
mindent világosan érkekel és mérlegel, mindenből tanul. Csupa szem és csupa
fül. Mégsem megszállott-nyughatatlan lélek. Csendben, megfontoltan, mond-
hatnám gépies pontossággal és következetességgel végez mindent, annak rendje
és módja szerint. Sohasem torlódnak egymásra a sürgősen elvégzendő felada-
tok, holott tökéletesen átalakítja Rétvölgy eredeti arcát. Eltűnnek a télire beta-
pasztott ablakok, okos érvekkel meggyőzi a község népét a pálinkafogyasztás
és a bor „túlzott élvezetének” az ártalmasságáról, s felvilágosító előadásai
nyomán józanná lesznek a részeges emberek. Véget vet annak az ősi szokásnak,
hogy a községi gyűléseket a kocsmában, feltett kalappal, pipaszó mellett tart-
sák. Közbecsülést szerez az öreg iskolamesternek és az iskolában tanított isme-

reteknek. Okos gazdálkodásra neveli a falu lakosságát. Példát ad a cselédekkel való humánus bánásmódról. Önmaga eredményeivel bizonyítja be a polgári életforma fölényét a feudális berendezkedés és termelési móddal szemben. Széles körben tudatosítja az iparosodó mezőgazdaság jelentős eredményeit és sikereit. Okos takarékossgot honosít meg; ráneveli a falut a gabona alkalmas időben történő értékesítésére. Jó állapotba téteti az elhanyagolt utakat. (Hol azelőtt „csapófával” emelték ki a kátyúból a kocsikat”, most jó karban tartott utakon lehet közlekedni). Kiváló minőségű borral látja el a község „úrbéri kocsmáját”, s szigorúan ellenőrzi, hogy a „borbíró uram” által vásárolt ital haszna „töltögetés, apadó, seprő cím alatt ne dőzsöltessék el”. A község földjét ipari növényekkel: repcével, dohánnyal, kukoricával stb. vetteti be, s az így szerzett nagyobb haszonból fizeti a falu kiadásait. Szövetkezeti jellegű takarékpénztárt létesít az esetleges rossz termés okozta bajok és károk enyhítésére. Prima tenyészállatokat vásárol, s megveti a minőségi állattartás (állattenyésztés) alapjait. A tanácsüléseket szombaton délutánonként tartja, s ott „a közbizodalom” erősítésére „vagyonra tekintélyre tekintet nélkül — csak az igazságra ügyelve” ítélezkedik. Híven örökdi a falu belső nyugalma fölött. Sok energiát fordít az ellenségeskedések, torzalkodások megszüntetésére, a felekezetek közötti békére, a cigányok munkára nevelésére és emberi jogainak elismertetésére. Mindezeket pedig kollektív bölcsességgel, közös akarattal, azt mondhatnók, a szocialista demokratizmus szintjén és módszereivel teszi.

Mint látható, a fejlettebb polgári gondolkodásmód és életvitel szócsöve és szálláscsinálója volt. Ennek érdekében üzent hadat a régi avitt szokásoknak és babonáknak. Kitartó következetességgel küzdött a szó fegyverével, az értelem erejével, és győzte meg „lakostársait”: hagyjanak fel a balga hiedelmekkel, ne hallgassanak a kóbor sarlatánokra és „a falusi kuruzsló vénasszonyok” tanácsaira. Tanuljanak inkább a népszerű gazdasági könyvekből. Orvost hozat Rétvölgyre, s az első között vezeteti be a himlőoltást. Hogy pedig ne féljenek tőle a szülők, példát mutatva, saját gyermekét oltatja be először. Rendbe hozatja az elhanyagolt temetőt, s ezzel nemes, kegyeletes hagyományt alapozva meg: az ősök iránti tiszteletet. Vasárnap délutánonként közhasznú tudományos előadásokat tart. A kis gyermekek számára óvodát szervez, „hová a szülék . . . gyenge gyermekeiket, kik iskolába járatásra még nem alkalmasok”, elvihetik. Tudományos szakszerűséggel érvel mellette, elmondván, hogy ott a kisdedekről „fogadott dajka gondoskodik, az óvó-tanító pedig hasznos és a testi erőt is fejlesztő játék nemeivel *mulatva-oktatja* őket . . . Mily öröm hallani ezen parányi gyermekeket — int Fűvész —, kik bár *játszva-tanulnak* — gyenge elméjükhez képest mégis milly okosan szólanak sok dolgokról”. A nép érdekeit tartva szem előtt, becsülettel képviseli jobbágy-paraszt társait a földesúr és a község közötti úrbéri vitában, s az okos egyezkedés útját választva, beláttatja a heveskedőkkel is, hogy „a törvény világos szavai ellen nincs mit rugódozni” — kizárólag „a legelőnek a szántóföldekkel együtt” történő tagosításának útján lehet eljutni „a jobbágyi boldogság koronájához” — az *örök váltás*ghoz. Lankadatlan szorgalma és minden apróságra kiterjedő figyelme révén lesz Rétvölgyből mintafalu, ő pedig korát messze meghaladó, eszményi községi bíró.

Mindezeket — persze — nem sikerült elhíttetni mindössze 2 rövid nyomdai ívet kitevő elemzésével. Gazdag mondanivalójú, túlzottan oktató jellegű, végső eredményekre, erkölcsi tanulságokra kihegyezett írása, amelyben a kidolgozás gyarlóságai miatt csak a regény pusztá *lehetősége* van meg, úgy hat, mintha abban Bonyhay csak egy közigazgatási tanfolyam száraz tankönyvének a feladatgyűjteményét és vezetéspolitikai intencióit és téziseit összegezte volna. Eltűntette belőle a regény éltető elemét: az izgalmas cselekményt, s olyan nem létező eszményi bírót, olyan ideális községet mutatott be, amelyet a jövőben ő maga is látni kívánt.

Próbálkozása nem volt előzmény nélküli. A 40-es évek közepe táján — a liberalizmus és demokrácia korában — már nagyon divatba jöttek irodalomban és színpadon egyaránt az ún. *népies korrajzok*. Sőt, a nagy írók: — elsősorban *Petőfi* és *Eötvös* — nyomán, sok utánérző iparkodott azon, hogy többnyire idealizált hőst néprajzilag is hű környezetbe állítsa. Bonyhay, akinek írását legfeljebb Fűvész Miklós centralista vezetési elvei alapján kapcsolhatjuk *Eötvös* nagy regényének, *A falu jegyzőjének* csillagképéhez (hamarabb elkészült ugyanis, semhogy olvashatta volna nagy eszményképe és író társa méreteiben és társadalompolitikai mondanivalóját tekintve is súlyosabb irányregényét; ezért csak a pesti lapokban hírverésként kurrentált címből kaphatott valamelyes inspirációt), bár tüzetesen ismerte a mezőgazdasági munkát és a paraszti életformát, nem törekedett arra, hogy néprajzilag is hiteles háttérrel fessen. Egységes tömbként kezelte és kívülről nézte a parasztságot, nem vett tudomást szociális tagoltságáról. Nem foglalkoztatta, miként determinálta gondolkodását és életvitelét a vagyoni helyzet, s hogyan és miért váltak uralkodóvá benne bizonyos jellegzetes magatartásformák és szokások. Mégcsak vérmérséklet szerint sem próbált különbséget tenni köztük. Így aztán nincs egyetlen típusa sem. Egyedül a bíróra figyelmeztet; őt emelte magasra, mindenki fölé. Ezért talál *A falu bírájára* is *Szinyei Ferenc* alábbi elmarasztaló sommás ítélete, amellyel a kor epigon költőinek népies próbálkozásait — köztük Bonyhay elbeszélését — jellemezte: „Ezeknek egy-két kivétellel nincs köze a szépirodalomhoz”.

A kortárs olvasók közül többen is megcsömörlöttek Fűvész Miklós mindenható-mindentudó tökéletességétől. Erre vall, hogy az *Életképek* 1846-os évfolyamában egy kritikus N. jelige alatt ekként vette védelmébe az író és gáncs nélküli hőst: „... bizony kár, némelly oldalú uraknak annyira haragunni, hogy Bonyhay Béni *A falu bírájában* némelly olly dolgok elintézését is bízza hősére, mellyeket . . . egészen más valaki is könnyen elvégezhet”. Majd az élet különböző területein észlelhető hiányosságoknak — tudatosan kiemelt analóg példák — csattanós elősorolása után még így toldotta meg: „Míg bizonyos, hogy ama mások bárminő lelkes működéseik *elégtelenek*: addig nem kell haragunni, sőt kívánni kell, hogy a falu bírája is, jegyző is stb. tegyen, mennyit tehet a nép erkölcsének javítására”. Ne fájjon hát senkinek se a hivatali hatáskör ilyen fajta túllépése.

Az aránytévesztést természetesen az irányköltészet kötelezőnek érzett didakticizmusával és annak sajátos túlzásaival is magyarázhatnánk. Sokkal inkább azonban azzal a másik lehetőséggel, hogy ti. Fűvész Miklóst az író önmagáról — a hivatalában elismerten pontos, példamutató falusi nótáriusról mintázta. Ő

volt az a távlatokban gondolkodó, jövőt építő kiváló vezető, akinek hasznos munkáját a kedvező változások egész sora hirdette Rétvölgyön, azaz Mezőberényben. Ebből a párhuzamból eredhetett legkönnyebben a hiba. Nagyon is elképzelhető, hogy amikor Bonyhay számba vette az eredményeket, képtelen volt megfékezni az emlékek gazdag áradását, s végül nem tudott — talán nem is akart — hideg ésszel szelektálni közöttük. Mindent alteregója- a bíró áldásos tevékenységének tulajdonított. Jogosan merül fel bennünk ugyanakkor a kétely: nem akart-e többet? Vajon ezzel a magamutogató-önigazoló teljességre törekvéssel — akár hajdan *Tótfalusi Kis Miklós* nem önmaga „mentség”-ét kívánta-e megírni a legelőelkülönözés elkerülhetetlen fiaskója árnyékában? Helytörténeti szempontból viszont éppen ez a teljesség az érték. Elősegíti, hogy pontosabban érzékelhessük azt az ugrásszerű minőségi változást, amely Mezőberény lakóinak gondolkozásában, gazdálkodási elveiben, életvitelében, anyagi és szellemi kultúrájában a múlt század második negyedében Bonyhay irányításával végbement.

Horváth János, a kiváló irodalomtörténész nagyon elképzelhetőnek tartotta, hogy a népkönyvkiadó egyesület által 1843 szeptemberében közzétett s utána többször is megismételt pályázati felhívás — ezt nyerte meg, tudjuk, Bonyhay — irányította *Petőfi* figyelmét is a *népnevelő elbeszélés* műfaja felé. Lehet. Ő különben *A falu bírójának* a hatását felismerni vélte *Az Apostolon* is. Mi ezt indokolatlannak és túlzottnak tartjuk. Elismerjük ugyan: akad egy-két hasonló, de nem azonos motívum bennük; ezek azonban a kor általánosuló jegyei — azaz másoknál is fellelhetők. Döntőbb bizonyítékot nyújthatna a tendencia, az irányzat és a jellem hasonlósága. Ezek viszont tökéletesen kizárják a feltételezésnek még a lehetőségét is. Nem; a világ nagy sorskérdései iránt egyáltalán nem érdeklődő, nem „politikus” alkatú hasznos ember: Fűvész Miklós, a józan gondolkodású, mindig kiegyensúlyozott kontemplatív vezető nem volt, nem lehetett prototípusa a forradalmár Szilveszternek. Ennélfogva Bonyhay elbeszélése *A falu bírójára* sem igen szolgáltatott ötletszikrákat *Petőfi* forradalmi enciklopédiájához: *Az Apostolhoz*.

Művészi hatásmechanizmusát tekintve nem volt jobb a négy kiadást megért *Népkönyvkiadó juttatmány* sem. Tartós sikerét annak köszönhetette, hogy műfaja eléggé ismeretlen volt még a korabeli népkönyvkiadóban. A „szorgalmas tanulás és szép erkölcsi viselet” megjutalmazásával alig törődtek valahol a múlt század derekán az anyagi nehézségekkel küzdő iskolafenntartó egyházak. Bonyhay nagyszerű pedagógiai érzékét dicséri, hogy felismerte, milyen óriási jelentősége van a dicséretnek, és hajlandó volt anyagi áldozatokat hozni azért, hogy a legjobboknak — mindenekelőtt a végzős fiúknak és lányoknak — maradandó emléket és mély élményt szerezzen.

Mottóul a kor híres magyar pedagógusának: *Ney Ferenc*nek a gondolatát kölcsönözte: „Van-e szebb, fenségesb, szentebb működés, mint a gyermekeket kereszténnyé, hazafivá, emberré képezni?” S valóban — ehhez a hármast célkitűzéshez nyújtott támogatást a 32 oldalas verses kiadvány.

Becsületes életre nevelő tanulságai, tömör axiómiái, gyakorlati útmutatásai, az iskolai oktatást és nevelést alapul véve, „a felnőtt kor nyugalmát” igyekeztek elméleti síkon megalapozni. Az eleven nyelvi képeket nélkülöző, szintelen és dallamtalan előadásmód azonban lépten-nyomon óvatosságra int:

ne várjunk esztétikai élményt. Az indulattalan objektív hangon megfogalmazott, közhely ízű bölcsességek csak az észhez szólnak — a szívhez nem. Nincsenek felhangjaik, nem tudják együttműködésre ingerelni a fantáziát, nincs rezonáltató erejük. Nem kényszerítenek arra, hogy saját élményeinkkel kiegészítve, mélyebb érzelmi kapcsolatba kerüljünk velük. Vagyis költőietlenek. Kár volt, felesleges volt versbe — azaz „rámába” — kényszeríteni szegényeket. Prózai megfogalmazásban sem mondtak volna semmivel sem kevesebbet.

Írójukat — a volt debreceni diákot — nem érdekelte a művészi hatás mibenléte. Nem gondolkodtatta el *Csokonai* teóriájának igazsága: „A verscsinálás nem poézis, mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében, s mindezeknek a felöltöztetésében áll.” Költészete a legszárazabb, leghétköznapibb próza. Bonyhay ugyanis nem törődött soha a forma tökéletesítésével és csiszolásával; nem igyekezett „felöltöztetni” ritmustalanul bicegő gondolatait. Egyetlen sorát sem forrósitotta át a látomás és az indulat: a kép és a ritmus. Az objektív valóság és a száraz erkölcsi tézisek versbe kényszerítése közben alig látott valamit az élet ezernyi összetevőjéből. Nem vette észre, hogy a valóság színekből, hangokból, hangulatokból, ízekből, illatokból, sajátos indulatokból és indulatmenetekből, vibráló fényből és árnyékból, csöndből és zajból és isten tudja még mi mindenből is áll. Olyan elemekből, amelyek meghitté és szubjektívvé, egyedivé és hitelessé, világosan értelmezhetővé és holtbiztosan felismerhetővé varázsolják az olvasó elé nyelvi úton vetített képeket. Ezek híján végül is csak verscsináló maradt, képtelen volt költővé fejlődni.

A *Népiskolai jutalomkönyv* kizárólag az iskolai oktatás és nevelés során hallott erkölcsi tanulságok és gazdasági, állampolgári ismeretek ébrentartására és tudatosítására törekedett. Teljes mondat-értékű, lélektelen, sivár verssorai több száz megszívlelendő tanáccsal és óva-intó figyelmeztetéssel látták el az életbe lépő ifjút — a közeljövő okosan gazdálkodó, értelmes és kiegyensúlyozott parasztemberét, aki saját földjén kora legfejlettebb technikai eszközeivel, a legkorszerűbb termelési elvek szerint él és dolgozik majd önmaga és családja anyagi és erkölcsi előrehaladásán. Már a rideg ésszel megfogalmazott fejezetcímek, mint amilyenek például: Iskolába járó (fiú vagy leány) gyermek fogadása — értsd: fogadalma —; Iskolát elhagyni kívánó ifjúnak vallástétele; Iskolát elhagyó leány beszél olyan lánnyal, ki az iskolát tovább is járja; Oktalan állatok iránti kötelességnél (Oktalan állatok „teremtésének” célja); Tapasztalati tanácsadó stb. — tömény unalmat árasztanak. Laposak, mint a korabeli vőfélykönyvek forgatókönyv szerint tagolt hideg alcímei. Hát még a bennük megfogalmazott, társadalmi-politikai berendezésektől független életigazságok és tilalomfák, melyeknek különben is gyarló hatásfokát könyörtelenül lefokozza a tanköltemény műfajának akartan böleszködő, magyarázkodó szándéka és a melléjük társuló, nyelvi lelemény nélküli földön mászó stílus.

Nem kell túlzottan bátorság hozzá, hogy leszögezzük: a gyermekek nem tanulhattak túl sokat ebből a kétségkívül nemes szándékkal írt, valójában azonban örömtelen, csak kötelességekre intő és figyelmeztető, jogokat nem tudatosító könyvből. Kitűzött célját bizonyosan nem érte el. Nem lett pótolhatatlan olvasmány és kézikönyv. Már csak azért sem, mert szerzője nem számolt az olvasók — a jutalmazott tanulók — alapvető életkori sajátágaival és az első élmény

meghatározó jelentőségével. Áttanulmányozása nem gerjesztett kedves izgalmat, vagy olyan érzést és gondolkodást befolyásoló megrázó élményt, hogy még egyszer kézbe vegyék. Még csak kép sem volt benne, holott a gyermekpedagógia fölfedezte már a kép óriási nevelő értékét, s szinte minden ifjúsági kiadvány alkalmazta is. Nem megértést segítő mankóként, hanem a képzeletvilág életre keltőjeként, amelyről tudták: akkor is kedves és szükséges, akkor is izgató és érdekfeszítő, „ha feldolgozása el is tér a gyermek elképzeléseitől”. Olyan nyereség, olyan nélkülözhetetlen nevelési eszköz, amely a szó által közvetített élethelyzetet teszi gazdagabbá és teljesebbé. Amely a valóság több oldalú megközelítésére, részletesebb vizsgálatára, a helyzetek és hangulatok alaposabb átélésére nevel.

Az alkotó, a kreatív fantáziát — tagadhatatlan tény — aligha mozgathatták meg Bonyhay falvédőre kívánczó 2 soros tapasztalati mondásai. Sajnos, az emberi kötelességek betartására figyelmeztető, részletesebben indokolt tanításai sem. Mint például ez:

Minden jó célokra szívesen áldozom,
Fillérekémmel a közjóra adakozom,
Hisz az egész ország java úgy kívánja,
Hogy a közerőben ne legyen hiánya.
Él a közös teherviselés törvénye,
Hazánk virulásának biztos reménye,
Egyesíti honunk minden osztályait,
Testvériség fűzi össze polgárait,
Azért én is híven fizetem adómat,
Pontosan rovom le tartozásaimat.

De nem nyújtott sokkal több ábrázolási lehetőséget ez a szolgálgegy feladatait tudatosító, szinte szociográfikus hitelességű intellem sem:

Mikor lovainkról a hámot levesszük,
Mielőtt bekötnők őket, megvezessük.
Izzadt lónak mindjárt inni-enni vetni
Annyi, mint tályoggal őket megöletni,
Sőt hideg időben be is kell takarni,
Naponta több ízben kefélni-vakarni.
Az ökröt-tehenet, ha vakarni nincs időm,
Legalább szalmával jól végig dörgölöm,
mert ám ha a marhát s lovat tisztán tartjuk,
Jó száraz törekkal-szalmával aljazzuk,
És azoknak gyakran nyalni sőt is adunk,
Velek munkáinknál gyorsabban haladunk.
Ezért kell a jó gond a szegény marhának,
Hogy hasznot így tehet ő is gazdájának.

Ez, persze, mind igaz; a motívumok azonban nem tömöríthetők egyetlen jól megjeleníthető, összefogott képbe: folyamatos, filmszerű ábrázolást meg nem érdemelnek. Mint ahogy verses formát sem. Próza ez, fájdalom, nyers, lendület nélküli próza. Akár az ilyen s ezekhez hasonló fogadalom:

Senki kutyájával nem ingerkedem,
Sem más gyermekével nem veszekedem,

....

Gombos- s varrótút a számba nem fogok,
Paszulyt, tengerit orromba nem dugok,
Fülem s fogamat tüvel nem piszkálom,
Ha sebem volna — azt el nem vájkalom.

....

Iskolában nem cserélek-bérelek,
nem pitykézek, és bottal sem tekézek . . .
Könyvemet és ruhámat nem szagatom,
Sipkám, kalapom a szegre aggatom.

Művészileg azok a próbálkozások bizonyultak a legsikerültebbeknek, melyekben ismert történeteket dolgozott át költői beszélyekké. Rendeltetésüket tekintve a karitatív jellegű iskolai jutalomkönyvekhez hasonlítottak — velük is jótékonytárgyat gyakorolt az író. Az egyiknek bevételét „a moldvai magyar inséges testvérek felsegélésére”, a másikat „a sarkadi helvét hitv. egyház tűz által elpusztított temploma” javára, a harmadikét „a villám által elégett mezőberényi templom és torony felépítési költségeire” ajánlotta fel Bonyhay. Vállalkozásai szép anyagi sikerrel zárultak: A moldvai csángóknak 107 ft. 70 krajcár jutott, a sarkadiaknak 1600 példányt küldött eladásra, míg a mezőberényiek 275 frt-ot inkasszáltak a számukra írt történetek tiszta nyereségéért. Mindhárom kiadványt a gyulai *Dobay*-nyomda jelentette meg. Az első kettőt 1867-ben, a harmadikat 1874-ben.

A költői elbeszélések sorát a *Vasárnapi Újságban* 1858-ban dicséretet nyert *Ki mint vet, úgy arat* nyitotta meg. Ezt követte a már említett, segélyezésre szánt három füzet; nevezetesen a *Három komának beszélgetése a szabadságról a malomban tanyázás ideje alatt*, aztán a *Caspari* után átdolgozott történet: a *Könnyebb egy atyának hat gyermeket eltartani, mint hat gyermeknek egy atyát*, s végül a *Jótékonytárgy lantja* című kiadvány a benne található két elbeszélő költeménnyel: a *Csukat Péterrel* — ennek témáját a neves történész *Budai Ézsaiás* testvérbátyjának: *Ferencnek* „Polgári lexikonából” vette — és *A gazdag lakodalmával*.

Az elbeszélő költemény — korabeli elnevezéssel élve: költői beszély — a kiegyezés táján már túljutott útja delelőjén. A reformkorban ért fel a csúcusra a *Szép Ilonkával*, a *János vitézzel* és a *Toldival*. *Vörösmarty*, *Petőfi* és *Arany*

szabtak neki irányt, s így lett a 48-as forradalmat előkészítő paraszt-plebejusi és középnemesi rétegek érzés- és gondolatvilágának hű tükrözője és tolmácsolója. Az eposznál gyorsabb menetű, kevésbé ünnepélyes, többnyire valós történeteket ábrázoló műfaj Világos után — megfelelő politikai közeg híján — hamar elvesztette éltető elemét, s egyre korszerűtlenebbé vált. Nem vállalta a dicső hagyományok tudatos folytatását. Nem tudott fejlődni és megújulni; megporosodott és csak vegetált. Végül nyútt formai sablonok hordozója és továbbéltetője lett az egyéni formakeresés korának hajnalán.

Bonyhaynak kedvezett a műfaj, hiszen készen kapta a történetet, s egyedül a prózai szöveg költői átültetésére kellett a figyelmét fordítania. Nem jelenti ez azt, hogy az adott cselekménysor, az oldottabb nyelvi megoldások és a forrásokból átmentett, korhangulatot idéző szavak és kifejezések egyben szabadabb prozodiájú, modernebb melódiájú versformák alkalmazására is készítették. Nem. E téren alig fedezhető fel fejlődés nála. Az ő számára ugyanis a költészet sohasem volt belső lelki kényszer — csak jótékonyági gesztus. Nem égette lelkét a magasfokú emberi érzések és mázsás gondolatok művészi megformálásának a terhe és emésztő kínja. Fantáziátlan volt különben is ahhoz, hogy az érzékelt jelenségeket jelenéssé finomítsa, és a hétköznapi funkciót betöltő szavak és kifejezések helyébe hosszás szelektálással, időt emésztő érlelő és csiszoló munkával olyanokat keressen és tegyen, amelyek mély átélésre, vizuális befogadásra, hangulati azonosulásra készítetnek. Amelyek nem egyszerűen csak jelenenek valamit, s aztán tüstént feleslegessé is válnak, hanem amelyek felgyújtják és aktív működésbe hozzák az átélő, teremtő képzeletet is.

Történeteinek kiválasztását nem befolyásolták az ajándékozást kiváltó szomorú aktualitások. Még csak lokális vonatkozásuk sem volt. A jóságos apa és önző, hálátlan gyermekei közötti kiáltó ellentétet bemutató oktató mese, *a Könnyebb egy atyának hat gyermeket eltartani, mint hat gyermeknek egy atyát*, például internacionális téma, olasz író nyomán dolgozta fel; a *Csukat Péter* az 1566-os nagy török támadás epizódja, amelynek semmi köze sincs az ekkor ostromlott gyulai várhoz vagy a közeli békési sánchoz. Belgrád térségében zajlott le a párviadal, s Csukatot, a győztes hőst a szomszéd megyei bajomi várral jutalmazta *János Zsigmond*. A *Három komának beszélgetése* illetve a Szellő Péter fiának házasságkötéséről szóló *A gazdag lakodalma* pedig meg sem nevezi a színhelyet. Szerzője arról sem szól, tulajdonképpen hol is állt az az elkötött híd, amelyen a menyasszonyt hozó kapatos násznép három szánja — közte a vőlegényé — a jeges folyóba zuhant. Helyi szint legfeljebb az alföldi nagy parasztlakodalmak lázas előkészületeihez hasonló, néprajzilag is hű leírás ad. Ebből következtethetünk: csak az írói szemérem tiltotta Bonyhaynak, hogy nevéen nevezze a szereplőket és a községet Mezőberényt vagy valamelyik szomszédos falut.

Roppant jellemző tény, hogy Bonyhay az író nem mert soha kimondottan a saját képzeletére hagyatkozni. Képletesen szólva, neki is — akár *Arany*nak — „tégla és malterre”, élő tárgyi anyagra: ismert mondákra, népi adomákra, hiedelmekre, szájhagyomány útján fennmaradt történetekre volt szüksége, hogy alkotni tudjon. Nélkülük tehetetlen volt. Ezekből is csak olyan épületet tudott felhúzni, amelyet az alaprajz — az eredeti mese — engedett. Képtelen volt alkotó

módon felhasználni az átvett anyagot. Nem volt bátorsága hozzá, hogy saját képzelete szerint rakja össze és díszítse a csupasz paneleket. Nem tervező-kivitelező építész, csak bátortalan vidéki kismester volt. Saját költői ereje és tehetsége helyett inkább az eredeti történetek időállóságában bízott. Kishitúsága magyarázza, hogy az inspiráló relikviák hatása alól egy pillanatra sem tudott szabadulni. Túlságosan megbabonázta az *epikai hitel* pontosságára, objektív tárgyilagosságra figyelmeztető parancsa. Elbeszéléseinek cselekményén nem változtatott soha. Nem módosított rajtuk egyéni célja (volt-e egyáltalán?) és elképzelése szerint. Nem adott hozzájuk önmagából egy fikarcnyit sem. Szolgai módon követte az alaptörténetek cselekményét, nyelvét és előadásmódját. Meg sem próbálta, hogy az eredetiség látszatát keltse.

Hősei és történetei csak olyan mértékig elevenek, amennyire a források engedték. Így aztán alig-alig találhatni saját korához szóló figyelmeztetést bennük.

Hogy miért minősíthetjük mégis művészileg magasabb rendűeknek ezeket az elbeszélő költeményeket, mint az eddig tárgyaltakat? A könnyen felismerhető gördülékenyebb és választékosabb stílus és a zeneileg lüktetőbb verselésen kívül elsősorban azért, mert jóval kevesebb bennük a magyarázkodó didacticizmus, az unalmas erkölcsi prédikáció — a hangulatrontó moralizálás. Ez pedig nagy szó. Különösen olyan költő esetében, aki még „regényéből”: *A falu birájából* is képes volt külön önálló fejezetben, pontokba szedve hasznos tanulásként 8—10 fontos, megszívlelésre méltó tételt levonni és magyarázni. Itt még a *Könynyebb egy atyának hat gyermeket eltartani, mint hat gyermeknek egy atyát* című, moralizálásra serkentő mese etikai értelmezésére sem tett kísérletet. Nem adott hozzá bátorítást az alapul vett *Caspari* féle feldolgozás.

Élete alkonyán sem szakított az irodalommal. Már a 70-es évek táján belekezdett szótárakban fel nem lelhető tájszavak gyűjtésébe, s e nemes szórakozásnak mindvégig hódolt. Két héttel halála előtt pedig egy csokorra való kései verses aforizmáját publikálta kedves megyei lapja: a Békés. A hetenként kétszer megjelenő, *Deák*-párti félhivatalos „politikai és vegyestartalmú közlöny”-nek az egyik legszorgalmasabb állandó külső munkatársa — lelkiismeretes berényi levelezője volt.

Jelentős részt vállalt öreg kora ellenére a *Mezőberényi Népnevelési Egyesület* létrehozásából is. Ennek az 1881. szeptember 18-án alakult közhasznú társaságnak, mely „a népnevelés ügyének fejlesztésén kívül főképp a házi ipar megkedveltetésére és minél tágabb körben üzésére” nevelte tagjait, ő volt a szervező elnöke. Egy ekkortájt kibontakozó országos mozgalom részeként létesült, s ahogy *Márki* vármegyei főjegyzőnek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldött 365/1882. számú tudósításából olvasható, már rövid egy év leforgása alatt „oly jelentékeny tevékenységet fejtett ki, . . . , hogy közhasznú működéséhez és életképességéhez kétely nem férhet”. Különösen szép eredményt mutatott fel a szövőiparban. Úgyannyira, hogy „szövőszeke segítségével előállított háziipari termékei ma már joggal versenyezhetnek ezen iparág legjobb készítményeivel”, de „vidékszerte hirhedett” lendületes munkát végeztek a „szalmakalap-készítők” is, sőt megtette a szükséges kezdő lépéseket „a selyemtermelés” megalapozására is.

Mezőberény sokat köszönhetett ennek a hasznos, célszerű egyesületnek, amely előszeretettel épített a szlovák lakosság körében közkedvelt háziszövésre. Úgyes szervezéssel iparszerű termelési szintre emelte a megyei gazdasági egyesülettől tanulmányi célra kapott korszerű szövőszek segítségével, s ezzel az egyesület a község legeredményesebb iparágának az alapjait fektette le.

Halála osztatlan részvétet keltett. A *Békés* fájo szívvel parentálta el, mint a „hazai irodalom hű napszámosát”, akinek bár „tehetségei nem voltak olyanok, amelyek neki országos hírt kölcsönözhetnek”, egy kicsiny kör azonban, „mely közvetlenül ismerte, kellőleg méltányolta sokoldalúságát”.

Méltányolta és őszintén tisztelte is.

Egyik utolsó „tapasztalati mondatában” ezt hirdette:

Kinek jó szive nincs, csak önzést rejt keble,

Annak boldogságról nem lehet sejtelme.

Igaz megállapítás. Hosszú életének fő irányelvét — a másokkal szemben önzetlenül gyakorolt segítőkész jóindulat emberformáló szépségét fogalmazta meg benne.

Nemcsak szerette az életet és az embereket, de tudott és akart is küzdeni értük. Nem hiú tetszélgségből és önmutogatásból, hanem szíve mélyéről jött lelki parancs szerint. Ezért érezte és hívta mindenki „kedves Béni bátyámnak”. A „jellem szeretetreméltóságát”, az arany középszer elvét képviselő, mindig tevékeny dolgos-munkás embert tisztelték meg a fidélis megszólítással.

1885. szeptember 9-én tüdő-szélhűdés ölte meg. Koszorúkkal gazdagon elfedett érckoporsóját saját Nagy-utcai (ma *Petőfi* utcai) háza udvarán ravatalozták fel. Temetésekor — szeptember 11-én — vett végső búcsút tőle szeretett felesége: *Kuczián Katalin*, akivel 54 éven át élt példásan tiszta házaseletet, továbbá két leánya: *Veron* (özv. *Katona Zsigmondné*) és *Júlia* (*Sárközy Péterné*).

Egykor utcát is neveztek róla. Sajnos, a régi Akácfa utca nem az ő emlékét őrzi már. Reméljük, lesz idő, amely megbecsüli újra, ámbár nevét nem hirdetik országra szóló nagyszerű tettek és rendkívüli alkotások. *Petőfi* barátját, a csupaszív, kötelességtudó hasznos embert, a becsületes közéleti férfit tisztelnék meg vele.